

۲۲۹۷۴۲۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلامت شهروندان و حاشیه‌نشینی

www.ketab.ir

مؤلفین:

دکتر مینو محمدی تیراندازه

دکتر حسین صادقی

دانشیار دانشگاه تربیت مدرس

سر شناسه	محمدی تیراندازه ، مینو-۱۳۶۳.
عنوان و پدیدآور	سلامت شهروندان و حاشیه‌نشینی / تالیف: مینو محمدی تیراندازه، حسین صادقی سقدل.
مشخصات نشر	تهران، نور علم.
مشخصات ظاهری	۳۷۰ ص. نمودار، جدول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۶۹-۴۷۲-۱
موضوع	شهرداری -- ایران - حاشیه‌نشینی
موضوع	شهرداری -- ایران - جنبه‌های اقتصادی.
موضوع	حاشیه‌نشینی - سلامت.
یادداشت	صادقی، حسین ، ۱۳۳۷، مؤلف.
رده بندی کنگره	RS ۵۶۷
رده‌بندی دیویی	۳۶۲/۴

نشر نور علم: تهران - انقلاب - خ ۱۲ فروردین - پلاک ۲۹۰ - تلفن: ۶۶۹۵۷۰۲۱ و ۶۶۴۰۵۸۸۰
 فروشگاه: خ ۱۲ فروردین - پلاک ۲۹۰ - کتاب چرتکه و نور علم - ۰۹۱۲۲۰۷۹۸۴۹ - ۶۶۱۷۴۹۱۰
 پخش: قلم سینا - انقلاب - ۱۲ فروردین ساختمان ۲۸۶ واحد ۴ تلفن ۶۶۹۵۷۰۲۱ و ۶۶۹۵۷۱۲۰

عنوان کتاب: سلامت شهروندان و حاشیه‌نشینی
 مؤلفین: دکتر مینو محمدی تیراندازه، دکتر حسین صادقی سقدل
 طراح جلد: مهندس فاطمه خانی
 ناشر: نور علم
 شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۶۹-۴۷۲-۱
 نوبت چاپ: اول ۱۴۰۱
 چاپ و صحافی: سورنا
 قیمت: ۱۲۵۰۰۰ تومان

در صورت عدم دسترسی به کتابهای این انتشارات، از طریق تماس با
 ۰۹۱۲۳۳۳۴۲۲۹ کتابها با پست به تمام نقاط ایران ارسال می شود.

پیشگفتار.....

مقدمه.....

بخش اول: حاشیه نشینی

فصل اول: مقدمه

۲۵	مقدمه.....
۳۳	روند تاریخی شهر نشینی و اسکان غیر رسمی در جهان و ایران.....
۳۳	شهرنشینی در جهان.....
۳۹	روند اسکان غیر رسمی در جهان.....
۴۱	شهرنشینی در ایران.....
۴۲	حاشیه نشینی در ایران.....
۴۶	جمع‌بندی جهان و ایران از دوجنبه شهر نشینی و اسکان غیررسمی.....

فصل دوم: مفهوم حاشیه‌نشینی

۴۹	تاریخچه موضوع.....
۵۳	مفاهیم.....
۵۸	ویژگیهای اسکان غیر رسمی.....
۶۳	ویژگیهای اسکان غیر رسمی در چارچوب توسعه پایدار شهری.....

فصل سوم: نظریه‌های حاشیه‌نشینی

۶۷	مقدمه.....
۶۸	نظریه‌های حاشیه‌نشینی.....
۸۳	مقایسه نظریات مسئله گرا، بنیادگرا، هدفگرا و نهادی-فضایی.....
۸۶	الگوها و مدل‌های حاشیه‌نشینی.....
۸۹	مدلهای برنامه ریزی فضایی حاشیه‌نشینی.....
۹۰	مدلهای اسکان غیررسمی در ایران.....

فصل چهارم: شکل‌گیری حاشیه‌نشینی

۹۳	علل پیدایش اسکان غیر رسمی.....
۹۷	عوامل مؤثر بر پدیده حاشیه‌نشینی.....
	نسبت سهم هریک از عوامل در وضعیت حاشیه‌نشینی پیش از وقوع انقلاب اسلامی از نگاه رویکرد انتقادی.....
۱۰۲	
۱۰۳	مراحل شکل‌گیری اسکان غیر رسمی.....
۱۰۶	بررسی حاشیه‌نشینی پس از پیروزی انقلاب اسلامی.....

بخش دوم: سلامت

فصل اول: مقدمه

مقدمه.....	۱۲۳
سلامت.....	۱۲۹
سلامت و ابعاد آن.....	۱۳۱

فصل دوم: الگوها و نظریات سلامت

الگوی پزشکی سلامت.....	۱۳۹
الگوی محیطی سلامت.....	۱۴۰
الگوی روانشناختی سلامت.....	۱۴۱
الگوی کل نگر سلامت.....	۱۴۲
الگوی علیت چند عاملی.....	۱۴۲
الگوی توسعه پایدار در بحث سلامت.....	۱۴۳
مدل های سلامت محیطی.....	۱۴۵

بخش سوم: حاشیه نشینی و سلامت

مقدمه.....	۱۶۱
مدلهای نظری تبیین کننده نسبت حاشیه نشینی با سلامت.....	۱۶۴
تئوری دوره زندگی.....	۱۶۴
نظریه بوم شناختی (مدل اقتصادی - اجتماعی).....	۱۶۶
مدل بار آلوستاتیک.....	۱۶۷
وضعیت بهداشتی مناطق حاشیه نشین شهری و شیوع بیماریهای عفونی و واگیر.....	۱۶۸
پیامدهای مخرب حاشیه نشینی بر سلامت گروه های آسیب پذیر شهری.....	۱۶۹
وضعیت سلامت کودکان در مناطق حاشیه ای.....	۱۶۹
مرگ و میر کودکان.....	۱۷۱
سوء تغذیه در کودکان حاشیه نشین.....	۱۷۳
خشونت علیه کودکان.....	۱۷۵
وضعیت سلامت زنان در مناطق حاشیه ای در شهر.....	۱۷۷
وضعیت سلامت سالمندان در مناطق حاشیه ای در شهر.....	۱۷۹
وضعیت سلامت نیروی فعال در مناطق حاشیه ای در شهر.....	۱۸۲
جمع بندی و ارایه مدل مفهومی الگوی سلامت در حاشیه نشینی.....	۱۸۴

بخش چهارم: تجربه آماری

فصل اول: ویژگی توصیفی

جامعه آماری.....	۱۸۹
یافته های توصیفی.....	۱۹۱

بخش پنجم: آینده پژوهی

آموزه های از برنامه های موفق شهرنشینی و اسکان غیر رسمی در جهان	۳۱۹
آموزه های از برنامه های موفق شهرنشینی و اسکان غیر رسمی در ایران	۳۲۱
جمع بندی آموزه ها و مقایسه مشترکات جهان و ایران جهت مشخص کردن شکاف و ارایه راه حل	۳۲۳
جمع بندی و ارائه مدل مفهومی در مورد حاشیه نشینی	۳۲۵
اقدامات صورت گرفته در زمینه بهداشت در جهان	۳۲۸
آموزه های از برنامه های موفق الگوی سلامت در حاشیه نشینی جهان	۳۳۳
آموزه های از برنامه های موفق الگوی سلامت در حاشیه نشینی ایران	۳۳۷
پیشنهادهای	۳۴۳
راهبردی پیشنهادی حاشیه نشینی و سلامت شهری	۳۴۳
راهبردی پیشنهادی سیاست های حاشیه نشینی و سلامت در محدوده مورد مطالعه	۳۴۴
منابع	

مقدمه

محیط شهری همانطور که امروز آن را می‌شناسیم، یک محیط پیچیده و پویا است که تأثیر عمیقی بر سلامت جامعه انسانی دارد. سه ویژگی، شهرنشینی را با آنچه در گذشته وجود داشته است متفاوت می‌کند:

✓ سرعت سریع رشد شهری و تأثیر آن بر شهرداری.

✓ افزایش فقر و تأثیر آن بر اقتصاد شهری

✓ گسترش زاعه‌ها و تأثیر آن‌ها بر محیط شهری و تأثیر محیط بر زاعه‌ها.

این محیط پیچیده و پویا، باعث ایجاد "محیط شهری جدید" شده که با تغییرات مثبت و منفی، همراه است از جمله موارد مثبت می‌توان به آموزش و پرورش بهبود یافته و افزایش درآمد سرانه که می‌تواند - اما نه همیشه - به بهبود سلامت بهبود کمک کند (مانند بهبود دسترسی به فن‌آوری‌های نوین پزشکی، مراکز درمانی و متخصصان مراقبت‌های بهداشتی باشد) اشاره نمود.

شواهد موجود نشان می‌دهد که شرایط محیط شهری، نه تنها تأثیر قابل توجهی بر سلامت انسان دارد بلکه، مانع پیشرفت اقتصادی نیز می‌شود. به عنوان مثال، خشکسالی محیط‌زیست در ابعاد مختلف فضایی تأثیرگذار است. مانند زهکشی نامناسب جاده‌ها و راه‌ها و نبود جمع‌آوری زباله، که بیماری‌هایی مانند مالاریا، فلانسیس و ... را سبب می‌شود. مسایل محیط زیست شهر به رشد اقتصادی و تولیدات صنعتی نسبت داده می‌شود. به عنوان مثال مشکلاتی که شامل آلودگی هوا که از وسایل نقلیه و ضایعات صنعتی ایجاد می‌شود و بسیاری از بیماری‌های تنفسی و انواع مختلف سرطان‌ها را سبب می‌شود. همچنین می‌توان به ضایعات صنعتی ایجاد شده از صنایع اشاره نمود که سلامت افراد مجاور خود را به خطر می‌اندازد.

در واقع سلامت افراد به مقدار زیادی به محیط زندگی آن‌ها وابسته است. بنابراین تنظیمات شهری، نقش مهمی در تعیین وضعیت سلامت ساکنان آنان به ویژه در مناطقی که سرعت رشد شهرنشینی بالاست دارد.

در این چارچوب، یکی از دلایل رشد شهری، انتقال جمعیت می‌باشد و یکی از بزرگترین تحولات حاصل از روند انتقال جمعیتی، جابجایی جمعیت جهان از مناطق روستایی به مناطق شهری است. واقعیتی که به عنوان عامل اساسی رشد شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه، علی‌الخصوص کشور ایران، مورد توجه قرار گرفت است، نرخ بالای

مهاجرت از مناطق روستایی به شهرها می‌باشد. اقشار کم‌درآمد ساکن در مناطق روستایی و شاغل در فعالیت‌های تولیدی سنتی، به جهت در حاشیه واقع شدن این بخش و به منظور رهایی از فقر و بهره‌گیری از خدمات و امکانات، راهی شهر گشته‌اند، از اینجاست که شهر در حال توسعه، فرهنگ دوگانه‌ای می‌یابد و به جزیره‌ای ثروتمند و محصور در کمربند سیاهی از محرومیت‌ها و بدبختی‌ها، تبدیل می‌گردد.

درواقع، شهرنشینی روبه افزایش، هم فرصت و هم چالش‌هایی را به وجود می‌آورد و هم‌زمان زندگی انسان را با مسایل جدید مواجه می‌کند. براساس برآوردهای سازمان ملل متحد (سازمان ملل، ۲۰۰۹)، شهرها کمتر از ۴٪ از سطح زمین را اشغال می‌کنند، اما هنوز بیش از نیمی از جمعیت جهان در این مناطق زندگی می‌کنند. مناطق شهری نزدیک به سه چهارم از منابع طبیعی جهان را مصرف می‌کنند و سه چهارم از آلودگی و زباله‌های جهان را تولید می‌کنند. شهرنشینی سریع یک چالش قریب‌الوقوع و ترسناک برای کسانی است که به رفاه انسان اهمیت می‌دهند. سازمان ملل متحد تخمین می‌زند که تقریباً تمام جمعیت جهان و رشد خالص اقتصادی طی ۳۰ سال آینده در شهرها رخ خواهد داد که منجر به دو برابر شدن جمعیت فعلی تا سال ۲۰۴۰ خواهد شد. جهت انجام این امر، زیرساخت‌های جدیدی برای حمایت از جمعیت شهری مورد نیاز است.

به سخن دیگر، رشد سریع شهرنشینی و در نتیجه افزایش تصاعدی جمعیت شهری، با مشکلاتی نظیر افزایش و گسترش مناطق زاعه‌ای و سکونت‌گاه‌های غیررسمی با درصد بالای بیکاری، به وجود آمدن گروه‌های فقیر شهری و محرومیت از حداقل امکانات و خدمات شهری و در یک مفهوم کلی با فقر شهری همراه است. در این چارچوب، ساخت و سازهای غیرمجاز و ایجاد مناطق مسکونی حاشیه‌نشین، که دیر یا زود ساکنان آن، سهم خود را از امکانات شهری طلب خواهند کرد، مسایلی برای مدیریت شهری و به ویژه شهرداری‌ها، ایجاد کرده و می‌کند. اختلال در شبکه آمدوشد شهری، افزایش بیماری‌ها، آلودگی محیط زیست شهری، افت ولتاژ برق، نارسایی در شبکه آب و فاضلاب و بسیاری مشکلات دیگر، از جمله پیامدهای حاشیه‌نشینی، بر پیکره شهری خواهد بود.

در واقع، اگر رشد بالای شهرنشینی، در چارچوب اقتصادهای راکد و برنامه‌ریزی و حاکمیت ضعیف شکل گیرد در آن صورت موجب فشار بر روی شهرها، برای برنامه‌ریزی و مدیریت افزایش جمعیت شهروندان و تقاضای آن‌ها برای مسکن، انتقال و دسترسی به زیرساخت‌های اساسی و خدمات می‌شود، وضعیتی که امروز برای بسیاری از شهرها، به ویژه کشورهای در حال توسعه، حاکم می‌باشد. بدین سان که اکثر کشورهای در حال توسعه، قادر به پاسخ‌گویی به این نیازهای اساسی نیستند. فراتر از فشارهای رشد جمعیت، عوامل

متعددی، از جمله، رشد اقتصادی، پویایی بازار مسکن و برنامه‌ریزی شهری، موجب ایجاد فضاهای محروم و جدایی می‌گردد. همه این عوامل سبب گریده است مسئله جدیدی در زندگی شهری پدید آید که از آن تحت عنوان حاشیه‌نشینی نام برده می‌شود. این وضعیت، با روند روبه‌رشد شهرنشینی در کشور، فقر و حاشیه‌نشینی در شهرهای بزرگ، مهم‌ترین تهدید برای رسیدن به محیط مطلوب است و در زمان نه چندان دور، بزرگترین چالش از نظر امنیتی و اجتماعی برای کشور به شمار می‌رود.

با این توصیف، اسکان غیررسمی، از یک‌سو به دلیل ایجاد فقر و گسترش آن و همچنین ایجاد مخاطره برای محیط زیست، سبب بروز انواع مسایل و بیماری‌های جسمی و روانی، می‌گردد و از سوی دیگر، تحمیل هزینه‌های سنگین برای حل مسایل موجود، تهدید جدی، برای پایداری و انسجام شهری محسوب می‌گردد. حاشیه‌نشینی به عنوان نوعی با حاشیه راندن، و دسترسی محدود به مراقبت‌های بهداشتی در ارتباط است. در واقع سلامت افراد به مقدار زیادی به محیط زندگی آن‌ها وابسته است. بنابراین تنظیمات شهری، نقش مهمی در تعیین وضعیت سلامت ساکنان آنان به ویژه در مناطقی که سرعت رشد شهرنشینی بالاست دارد.

در واقع، حاشیه‌نشینی مسئله‌ای نیست که تنها مختص کشورهای جهان سوم باشد. بلکه در کشورهای پیشرفته نیز می‌توان نمونه‌هایی از حاشیه‌نشینی، البته با اختلافاتی از نظر کمی و کیفی مشاهده کرد. مطالعاتی که در سطح جهان به عمل آمده حاکی از آن است که درصد زاغه‌نشینی و حاشیه‌نشینی به جمعیت شهرهای مهم دنیا از ۹ درصد در لیما تا ۶۵ درصد در ازبیر متغیر می‌باشد. به طور متوسط ۳۳ درصد جمعیت شهرهای بزرگ به صورت حاشیه‌نشینی و زاغه‌نشینی زندگی می‌کنند. اما آمار بیان شده در مورد کشورهای در حال توسعه، نشان می‌دهد که این مسئله (حاشیه‌نشینی) به صورت حادثری دامن‌گیر کشورهای در حال توسعه می‌باشد. به عنوان مثال، در هند جمعیت زاغه‌نشین شهرها بین ۳۰ تا ۵۰ درصد ساکنین آن‌ها را تشکیل می‌دهد (دهاقانی به). در حالی که نسبت ساکنان شهری که در شهرک‌های غیررسمی ساکن هستند از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۰ از ۷۰٪ به ۶۲٪ کاهش یافته است، اما تعداد واقعی ساکنان حاشیه شهرها در این دوره از ۱۰۳ میلیون به ۲۰۰ میلیون نفر رسیده است (حدوداً ۲ برابر شده است).